

Lakner Judit

A zsidó nép világtörténete^{*}

A pátriárkák korától napjainkig, négyezer év története, egy nagyszabású történet impozáns kézikönyve. 139 fejezet, mindegyik teljes dupla oldalon, felül a téma esszészzerűen kifejtve, politika- és társadalomtörténet, valamint vallás-, tudomány, és mentalitástörténet, amelyet a könyvön középen végighúzó színes kronológiai szál választ el az alsó rész eseménytörténeti mozaikjától, amelyben a zsidó vonatkozású évszámok mellett megtalálhatóak az idevonatkozó fontosabb világtörténelmi dátumok, ezenkívül dokumentum- és forrásrészletek. Minden oldalon térképek és táblázatok irányítanak el a zsidók által bejárt idő és tér útvesztőiben. A képek nem pusztán szép illusztrációk, minél tovább nézi az ember, annál jobban el lehet veszni a tíz szefira anagrammájában, az észak-itáliai gyógyszerész boltjában, a harkovi úttörők könyvében vagy a *Juden raui* nevű náci társasjáték *Sammelplatzowskáiban*. A tipográfiai lelemény, a lapok izgalmas képekkel tagolt, esztétikus elrendezése nem csupán szemet gyönyörködtető, hanem nélkülözhetetlen ennek a történelemnek a végigkövetéséhez, amely olvasóit központról központra rángatja: ha már megpihenne Akkóban, menni kell Toledóba, és a következő oldalon már Bagdadban kell lennie, és nem is

akármivel, hanem hullámvasúttal, nagyon fel és nagyon le, mert amint kialakul Akkóban, Toledóban, Bagdadban és máshol a szellemi-kulturális központ, már megszárolják is le, kergetik is el a zsidókat. Nem véletlen az elírás a pestisjárványról szóló fejezetben: kiirtás, kitiltás helyett. Szédül a fordító, a szedő és az olvasó. A albumot Torinóban nyomtatták, Tel-Avivban szedték és bontották színre, kitűnő minőségben, mert ha nem lenne így színre bontva, talán minden összefolyna. A fordítóknak nehéz dolguk volt, nemcsak a személynevek és földrajzi nevek és más héber szavak átírásával, amelynek elveiről és kényeszerű következtetlenségeiről a kiadó tájékoztató szövegében, hanem a fejezetek tematikus változékonysága miatt – sokféle kompetenciát igénylő helyes értelmezéssel. A könyv enciklopedikus tömörsége nem teszi lehetővé a fordítónak, hogy magából a szövegből okozdjon ki, és minthogy ugyanez áll az olvasóra is, különös felelősség terheli a fordítót, és Jólesz Lászlót, a szakmai lektort. Érdemes lett volna az öt fordító nevét a tartalomjegyzékben a szerzők neve mellett feltüntetni. A több helyen darabos, néhol értelmetlen mondatok mellett néhány hozzá nem értésből fakadó szakmai hiba is benne maradt a szövegben. Egyetlenegyet emelnék ki a 110 oldalról, amely egyben nyelvtanilag is sántít: „Johannes Reuchlin ellenzi a héber könyvek elkobzását, a ró-

mai jog alapján a zsidókat polgártársainak tekinti, de azért utal ellenséges érzületükre.” (Kinek? Nem a zsidóknak, hanem a héber könyveknek.) „Elfogadja tehát, hogy jobbá kellene tenni őket, – átformálni (mármint keresztény hitre) mondják majd két évszázaddal később – vagy pedig elűzni.” A zsidók megjavításának, átformálásának követelése ebben az esetben nem keresztény hittérítést jelent, hanem a szokások modernizálását a felvilágosodás elvárásai szerint. Ennek az igénynek az alapján, amelynek lényege, hogy a zsidók csupán vallásfelekezet legyenek, akár a keresztények, kívánják meg több országban a zsidók megjavulását (Verbesserung) az emancipációs folyamatban.

A zsidó nép világtörténete a párizsi Hachette Kiadó történelmi atlasz sorozatában jelent meg, bemutatva a zsidók földrajzát, az egész földgolyót, megcáfolva Sir Isaiiah Berlin szellemes megjegyzését a zsidókról: túl sok történelem, kevés földrajz. Isaiiah Berlin egyébként tagja a könyv rangos nemzetközi szaktanácsadó testületének, amelyben a zsidó történetírás nagyjai, Saul Friedlander, Arthur Hertzberg vagy Yoseph H. Yerushalmi mellett ott szerepel François Furet és Carlo Ginsburg neve is, jelezve ezzel a szellemi igényesség mellett egyfajta módszertani orientációt is. A könyv főszerkesztője, Élie Barnavi, a tel-avivi egyetem történelmi tanszékének vezetője és a párizsi Társa-

Szerk. Élie Barnavi
Térképészeti és művészeti vezető:
Michel Opatowski
Gemini Budapest Kiadó, 1995. 4600 Ft

dalomtudományi Főiskola tanára, igyekezett elkerülni a nagy nemzeti történelmi freskókat fenyegető poros provincializmust. Izraeli történészekon kívül külföldi szerzőket is meghívott, hogy különböző szempontok érvényesülhessenek, mégis sikerült a mintegy ötven szerző szövegeit egy tágabb konceptuális rendbe szerkeszteni.

Az *Időfelfogás* című bevezetőben Maurice Kriegl néhány sorban megemlékezik a zsidó historiográfiafiáról – ebben a könyvben a dolog extenzitásából következően fel nem róhatóan minden csak néhány sort kap, és ami kimarad, éppen úgy a velejárója, mint ami bele kerül – a XIX. században születő történettudomány néhány nagy mesteréről, Leopold Zunzról, Heinrich Graetzről majd egyenesen erre a kézikönyvre ugrik, amelyet ezzel a vakmerő szökkenéssel úgy tüntet fel, mint egy „kísérletet arra, hogy egy előzmény nélküli történelmi megközelítést alkalmazzon”. Elfogulatlanságra törekvő tanulmányok, monográfiák, kézikönyvek többoldalas bibliográfiája sorakoztatható fel a zsidó történelmi kutatások védelmében, e kijelentés kézenfekvő cáfolataként, ami nem jelenti azt, hogy a könyv szerzőinek ne volna okuk az elégedettségre. A múlt emlékeit nemzeti vagy forradalmi célok szolgálatába állító, mozgósító stratégiákat nyújtó történetírás kísértése nagy egy fiatal és különösen egy állandó veszélyben forgó nemzetállam esetében, ezért az erre jellemző pátoszeli érzékösség és mitomán hőskultusz elkerülése és ehelyett az új történettudomány témaválasztása és módszertana, kritikai értékelése, valamint a zsidó történelemnek a világtörténelembe való integrálása mindenképpen nagyra értékelendő teljesít-

mény, különösen egy ilyen drága, reprezentatív kiadvány esetében. A cionista mitológia, Izrael államának nemzeti ideológiája a diaszpórát száműzetésnek, kétezer évét merő gyötremnek és kiszolgáltatottságnak írta le, amelyből csak a nemzeti újjászületés jelentett megváltást. A cionista dogmatika magába foglalja a diaszpóra értelmének tagadását. Az Izraelbe látogató zsidó nehezen kerülheti ki a kérdést, miért nem ott él? Feltehető ez a kérdés a ma élő közel 13 millió zsidó háromnegyedének, a diaszpórában élőknek. A diaszpóra-zsidóság szenvedéstörténete ebben a mitológiában az az árnyoldal, amelynek háttérben fényesebben rajzolódik ki a nemzeti lét. Az állam legitimitációja valóban a szenvedés és a kirekesztettség, a náci kísérlet a zsidók megsemmisítésére és a nyugati világ közömbössége. Ennek perspektívájából a diaszpóra-lét nemcsak megbukott, de eleve bukásra volt ítélve, és ez a perspektíva határozza meg a nemzeti emlékezetet és amnéziát, az izraeli zsidó történettudomány szemléletmódját. Ez a könyv nem ezt az utat járja. Ahogy már címe is jelzi, a zsidó nép világtörténetének megírására vállalkozik. A diaszpóra változatos történetének rekonstruálására törekszik, csúcspontjaival és mélypontjaival együtt, amelyben a diaszpóra a meszárlások és elűzetések ellenére egyedülálló kultúrateremtő és -közvetítő értelmet nyer. Elvéve, az Izrael állam alakulásáról szóló egy-két fejezetben találunk csak a helyi elfogultság azonnal szembeszökő idiómáira, úgy is mint „a cionizmus végső győzelmének legfőbb akadálya maga a zsidók többségének gáncsoskodása”. Minthogy a könyv túlnyomó többségéből hiányoznak az efféle

érzelmes sztereotípiák, a rövidre fogott fejezetek az információk kívül intellektuális impulzust is nyújtanak, és egymásutánjukból egy régi nép, egy evilágian is kiválasztott – mivel proto- és párianép – izgalmas és megrendítő történelme bontakozik ki. A történelem mindig a jelenből gombolyodik visszafelé. A ma létező sokféle és egymással nehezen összeegyeztethető zsidó létformának, az ortodox-vallásos, a cionista-nemzeti és a szekuláris-individualista öntudatnak több, ugyancsak nehezen összeegyeztethető kollektív emlékezete van. A *zsidó nép világ-története* kísérletet tesz arra, hogy ezt a hármat összhangba hozza. Belefér a vallásos hagyomány alakulásának nyomon követése a templom pusztulásától kezdve központról központra, Javnén, Akkón, Bagdadon, Sevillán, német és lengyel jesivákig és a cionista mozgalom Izrael állam létrejöttéig, de beletartoznak ebbe a történetbe a marránók is, a kényszerkikeresztelkedett spanyol zsidók, akik élettapasztalataik alapján arra a következésre jutván, hogy a válás csupán egy semmire sem kötelező történelmi termék, Amszterdamban a szabadgondolkodás első képviselői lettek, mint a kiközösített Spinóza. Óhatatlanul sértve lesz benne az ortodox vallásos érület (*A mai Amerika* fejezet egyik fotóján homoszexuális pár kel egybe a hüpe alatt), háborogni fognak a Nagy Izraelt támogató romantikus cionisták is a *Két nép egy föld* fejezet kérdésföltevésein, a világi individualisták pedig csalódotan fogják keresni az indexben a modern kor nagy szekuláris zsidó egyéniségeit, Kafkát vagy Canettit, Marxon és Freudon kívül nem sok mindenkét találnak benne. A könyv szerzői azonban, akár izra-

eliek, akár külföldiek, akár vallásosak, akár nem, kiváló szaktörténészek, akiket, bármely korszak legyen is a szakterületük, a zsidó történelemnek az az egyedülálló sajátossága ragad meg a legjobban, hogy történelmük világtörténelem, hogy van egy nép, amelyiknek világtörténete van.

A zsidókról alkotott kép fekete és fehér, mindig végletes: az isten népe és az istengyilkos, az Über- és az Untermensch, a kiválasztott nép és a parazita féreg, isten ágense a törvényadó, az ördög ágense a kútmérgező, Rothschild és Marx, a bankár és a forradalmár, a sötét babonás és a libertinus szabadgondolkodó és a többi. A Szentírás, a zsidók törvényei és történelmi mitológiájuk, Ószövetségként bekanonizálódik a keresztény bibliába, a Talmudot, e Szentírás magyarázatát a keresztények szekérszám égetik. Mi az oka e kitüntetett figyelemnek?

A zsidókkal való viszony mindig ambivalens és szenvedélyes volt, az ölésig menően. Ennek oka elsősorban maga a viszony, egy olyan történelem során (embertörténelem), ahol a népek közötti viszony a hódításban és a leigázásban merült ki. A modernitás kezdetéig a bevett szokás: odamenni elűzni, lemészárolni. 1099, az első kereszties hadjárat során Jeruzsálemben lemészárolják a zsidó és a muzulmán lakosságot. A keresztiesek királyságának fővárosa, Akkó, kozmopolita város lesz, míg nem 1291-ben beveszik a mamelukok, és legyilkolják a lakosságot. A zsidók majd minden nép történetébe beleszővődtek, már a premodern korban is, amikor a népek közötti keveredés ritka kivételnek számított. Ha végigkövetjük a zsidó migrációt, azt tapasztaljuk, hogy a zsidók néhány száz éves je-

lenléte egy másik nép életterében egybeesik a befogadó ország kultúrájának kifényesedési időszakkával, míg a zsidók kiűzése egybeesik a befogadó ország stagnálásával és hanyatlásával. Emberfeletti, legjobb esetben ördögi befolyás? Így érzi ezt a zsidóktól megszűllott antiszemita gazdaságtörténész, Wernert Sombart, aki 1911-ben megjelent, a *Die Juden und das Wirtschaftsleben* című nagy hatású művében a zsidókat véli megtalálni a spanyol aranykor, a velencei reneszánsz, a rajnavidéki, majd az amszterdami és a londoni ipari és kereskedelmi fellendülés kulisszái mögött. A zsidók mint öreg, tapasztalt nép valóban mindig hozzáadnak valamit a fiatal helyi kultúrához, szellemi hatásuk megtermékenyítő. Ugyanakkor jelenlétük az ösztönző befolyás mellett egyben a fellendülés indikátora is. Ami a zsidókat odavonzotta valahova, az a vallási tolerancia és a gazdasági lehetőségek, mindketto a dinamikus régiók magabiztos társadalmára jellemző. A csúcson lévő elbizonytalanodás és a hanyatlás szorongása elzárkózásban és agresszióban, elsőként a zsidók elleni intézkedésekben, kitiltásban, öldöklésben jelent meg. A zsidómigráció-térképen nyomom követhető állomásai valóban megmutatják, hogy a zsidók a fejlődő magabiztos és a hanyatló önféltő helyek magnetikus vonzásának és tasztításának fizikai törvényei szerint haladnak. Látványos kulturális felvirágzáshoz vezet egy-egy megtermékenyítő szimbiózis. A zsidók adták a VI. században az arab törzseknek az írás tudományát valamint az egyistenhitet. Mohamed jeruzsálem felé imádkozik, csak akkor dönt úgy, hogy Mekka felé fordul és a zsidókat kiűzi a félszigetről, mikor a medinai zsidók nem

fogadják el őt prófétának A VIII. századra héber írásjelekkel írt arab lesz az elfogadott a zsidó alkotásban, az iszlám világából kölcsönzött fogalmak és gondolatok kezdik áthatni a zsidóság tudatvilágát.

A befogadáshoz kell egy növekvő erejétől magabiztos, toleráns, fényűző hatalom. Ilyen volt az Abbászidák fővárosa. A VIII–X. századig Bagdadba vezetett minden út, muzulmánoknak és zsidóknak egyaránt.

A IX–XI. században az arab Hispániában volt a tevékeny és művelt zsidó elitnek olyan lehetősége a társadalmi-kulturális beilleszkedésre, mint az egész középkorban sehol másutt. Andalúzia lett a Földközi-tenger medencéjének és egész Európának legfontosabb kulturális központja. Itt fejlődött az orvostudomány, a földrajz és a kozmológia, térképészet. A görögről arabra, arabról latinra történő fordítások nélkülözhetetlenek voltak az ismeretek egyik kultúrából a másikba való továbbadásához, valamint általában a tudományok fejlődése szempontjából.

A reconquista kezdetétől a hispániai kalifátus vesztét érzi. Az Almoravidák kitiltják a zsidókat a közigazgatásból, felkelések, feudális mozgalmak, zsidóellenes megmozdulások, vérfürdők kísérik az elbizonytalanodást, a XII. században az Almohád-dinasztia kötelezővé teszi az iszlám felvételt.

Amikor az iszlám bezárkózik, a latin Nyugat előtt nyílik meg a lehetőség, hogy a görög tudománynak és arab nyelvű magyarázóinak utat nyisson. Toledo és Provence a szellemi központok. Arabról latinra és spanyolra való fordítások az érett középkor latin tudományosságának alapját képezik. A XIV. században egész Európán

végigsöprő városi mozgalmak és parasztlázadások a convivencia, a három vallás hispániai együttélésének bukását jelezték. 1391-ben kezdődnek a kényszerkeresztelességek, ekkor kezdődik a kereszténységre kényszerített hispániai zsidók, a marránók (kasztíliai nyelven disznók) története. Az áttértek az évezredes kulturális örökség mozgósításával gyors karriert futnak be az egyház és az állam szolgálatában. A keresztény társadalom az ördög művének tudja be felemelkedésüket. A „vér tisztaságáról” szóló rendelkezéseket fogadnak el, és a kétszínűség és az ördögi praktikák leleplezésére létrehozzák az inkvizíciót. 1492-ben Granada elfoglalása után, hatalmateljesében a spanyol uralkodó kiűzte országából a zsidókat. 1942. augusztus vége a zsidók távozásának határideje. Augusztus 3-án Kolumbusz Kristóf, hajóján négy zsidóval (egykes feltételezések szerint ő maga is áttért zsidó, Jacques Attali) kihajózik Palos kikötőjéből. Vége a spanyol hegemoniának. A zsidók mennek fel északra és az oszmán birodalomba.

Az olasz reneszánsz alatt virágoznak Velence, Firenze, Róma zsidó közösségei, mígnem a XVI. század második felében a katolicizmus újbóli térhódítása, az ellenreformáció következtében marginalizálják, gettóba zárják a zsidókat. (1516-ban hozzák létre a velencei gettót, innen az elnevezés.)

A XVI. században a marránók az Atlanti-óceán nagy kikötővárosaiba mennek, Amszterdamban lesz az egyik legerősebb hitközség, amely város egyben a szabadgondolkodás egyik kiindulópontja. 1650 után a zsidókat visszahívják Angliába, ahonnan 1290-ban űzték ki őket.

Régi nép, ez az egyik legerősebb

benyomása az embernek a könyv olvasán. Mire megjelennek az arabok vagy a frankok, germánok, magyarok, már kavargó a fejünk a sok mindentől, már lezajlott velük az egész Biblia, lázadások, leigázások, vallási viszályok, már megmártóztak Egyiptomban, Mezopotámiában, a görög világban a Római Birodalomban, a Bizánzi Birodalomban. A hellenisztikus magaskultúrából tartanak észak felé, majd nyugatról kelet felé, fejlettből fejletlenebb, de kedvezőbb vidékek felé űzve. A több évezredes történelmi tapasztalat, valamint az előző lakóhely fejlett civilizációjának, ismereteinek továbbvitele egyfajta szellemi vendéglátókká tette őket a befogadó népek-nél. Az elzárkózás és a premodern korban egyedülálló többirányú kommunikáció sajátos dinamizmusa jellemzi a zsidó közösségeket. Kapcsolatban állnak egyrészt a befogadókkal, másrészt a történelemmel egyidős diaszpóra szétszórta közösségeivel. Haláhhikus kérdésekkel fordulnak az egymással vetélkedő szellemi központokhoz, vezetőkhöz Bagdadban, Kordóvában, Alexandriában, Akkóban, német vagy lengyel jesivákhoz. A szétszórta, egymástól távol élő közösségek közti kapcsolatok az ellenséges vallásoktól és etnikumoktól szétszabdalt, technikailag is nehézkesen érintkező világban felbecsülhetetlen értékű hálózatot jelentettek, amely a szellemi és anyagi javaknak jótékony áramlását tette lehetővé. A zsidók a befogadó ország udvaraiba hozzák az írást, az információt, a selymet, a pénzt. A radanita kereskedők a bagdadi kalifák (VIII–X. sz.), majd a Karoling uralkodók (XI.) védelme alatt kereskedelmi útvonalait az egész Euráziára kiterjesztették, a frankok országából a muzulmá-

noknak kardokat, rabszolgákat és szőrméket szállítanak, majd a selyemúton át mennek Indiába és Kínába, onnan a kazárok és szlávok lakta területen áthaladva indulnak vissza nyugati irányba. Útvonaluk a korabeli világ vérkeringésének térképe. Sikerük titka az egységes jogrendszer, a távoli kereskedelmi utak mentén élő zsidó közösségek, két világnyelv, az arab és a héber ismerete. Kereskedők és kulturális ügynökök. A zsidók egészen a XIX. századig az életrendjüket behatóan szabályozó előírások betartása révén, bárhol éltek is, megőrizték külsőségeikben is megjelenő különállásukat. „A mi nemzetünk csak a parancsolatok által lesz nemzetté.” (Szadja gáon, X. század) Nem olvadnak be környezetükbe, de elfogadják a befogadó állam törvényeit, hat rájuk a hely szelleme, szokásai, öltözködése, nyelve. Látjuk a képeken a hispániai, itáliai, askenázi, jemeni, bizánci, perzsa stílusú kódexek helyi stiláris jellegzetességeit, az öltözködés, a testtartás és az arcvonások idomulását. Ez a különleges integrációs képesség, a nem beolvadó jelenlét, az ott is levés és nem is ott levés, az oly sokat kárhozottatt kettős identitás az, ami lehetővé teszi a kommunikációt a helybéli és a világ között. Ez az, ami a zsidókat világnéppé teszi. Paradox módon éppen partikularitásuk révén lesznek világnép. A haláhhikus előírások, a zsidók számára kötelező életvitel szabályai, amelyek szórshasogatónak tűnő kidolgozására és magyarázatára a zsidó tudósok évszázadokon át szellemi erejük legjavát áldozták, ebben az értelemben a különbözőség felszentelt paraméterei, és ekként a világkommunikáció kódjai.